

Tro och samhälle under 1900-talets sista hälft

Då och då flammor en debatt upp om "politiseringsen av kyrkan". Detta kan ha olika orsaker. Under KG Hammars tid som ärkebiskop (1997-2006) var det ofta hans person och ställningstaganden som stod i centrum konstaterar Lars Ingelstam i denna artikel. Ett annat tillfälle var skapandet av Kristen Demokratisk Samling som politiskt parti 1964, med nära länkar till pingströrelsen. En tredje orsak är att det nu är 50 år sedan det magiska året 1968. Många återblickar görs, och det är naturligt att fråga hur kyrkan påverkades och förhöll sig till den marxistiskt färgade "68-vänstern".¹

Det finns dock både djupare och intressantare skäl än dessa tre nämnda för att reflektera över samhällsengagemanget inom svensk kristenhet. Jag kommer i denna artikel att ge min syn på hur detta såg ut, och antyda några faktorer som kan förklara det, med tyngdpunkt i perioden från 1950 till seklets slut. Det är ingen vetenskaplig genomgång; den bygger på egna erfarenheter och samarbeten samt skrivna källor. Det kan inte heller bli en helt objektiv framställning, eftersom jag utan problem kan identifiera mig själv som "kristen vänster". Flera av de personer som jag nämner i det följande har varit mina vänner och några av dem är viktiga föredömen för mig som samhällsengagerad kristen. Jag har sedan 1953 varit församlingsmedlem inom Svenska Missionsförbundet (numera Ekumeniakyrkan).

Med *kyrkan* eller *kyrkorna* avses här Svenska kyrkan och de andra kristna samfund som själva betecknar sig som kyrkor, vilket i stort sett är de aktiva medlemmarna i Svenska Ekumeniska Nämnden (fram till 1992) och Sveriges kristna råd.

Bistånd och enprocentsmål

Under 1950-talet växte insikten om de enorma klyftorna i välstånd mellan fattiga och rika länder. En stark opinion ville se åtgärder. Enskilda organisationer liksom staten ordna-

de insamlingar, typ "Sverige hjälper". Gradvis under 1960-talet etablerades "u-hjälp"/ bistånd som ett ansvarsområde för staten. Genom FN-beslut i vilket Sverige var pådrivande sattes som mål att varje rikt land skulle ge 1 % av sin BNP i bistånd. Under flera år pågick en kampanj för att få svenska staten att leva upp till det målet. I detta var kyrkorna och kyrkornas folk starkt engagerade, tillsammans med fackföreningsrörelsen och andra folkrörelser. I framställningar av biståndets historia påpekas att de kristna kyrkornas folk hade en avgörande roll, och att detta byggde på kunskaper och engagemang som de fått genom missionen. Denna hade pågått i många generationer och blivit en del av kyrkornas identitet. I nära nog varje församling i Sverige fanns förstahandskunskap från mission i Etiopien, Sydafrika, Kongo, Indien, Kina eller något annat land. Därför blev ett åtagande till förmån för världens fattiga ett naturligt politiskt krav.² Många mobiliserades för biståndets sak, ganska oberoende av partitillhörighet, och så har det i stort sett förblivit.

Engagemanget för bistånd fick en fortsättning i den ekumeniska u-veckan, med avstamp i det gemensamma kyrkliga mötet i Göteborg 1972. U-veckan bedrevs aktivt – med tydliga teman och nyproducerat material – och fick två funktioner. Dels kom den att på bred front hålla frå-

gor om bistånd, rättvisa och fred aktuella i församlingarna. Dels var den – säkert i bortåt 20 år – pådrivande i den allmänna debatten i Sverige. Under dessa återkommande höstveckor togs upp ämnen som "en ny ekonomisk världsordning", en ändrad livsstil i Sverige och internationell fred och nedrustning.

Sydafrika

Engagemanget för bistånd och utjämning hade en start och förankring i den internationella utblick som hade skapats av missionen. Samma sak gällde Sydafrika och kampen mot apartheid. Systemet av förtryck och rasism blev allt mer känt i Sverige och väckte indignation. Svenska Ekumeniska Nämnden bearbetade frågan på olika sätt, från början av 1970-talet. Drivande i detta arbete var bland andra Rune Forsbeck, nämndens generalsekreterare, och Olle Dahlén, riksdagsman och tidigare partisekreterare i Folkpartiet. På ett nationellt plan var det viktigaste kravet att företaget skulle sluta att investera i Sydafrika. Detta hade stor resonans inom svensk kristenhet men fick dessutom särskild tyngd i Sverige genom att arbetet skedde i nära kontakt med det sydafrikanska kyrkorådet (SACC).

När ärkebiskop Olof Sundby ställde frågor på ASEAs bolagsstämma 1975 fick det stor uppmärksamhet i media – och blev en källa till stolthet för många kristna i Sverige. Rörelsen

växte sedan i Sverige, och när Isolera Sydafrikakommittén (ISAK) bildades 1979 var kyrkornas folk mycket aktiva även där. Bojkotten mot sydafrikanska varor och mot annat samarbete med den härskande regimen hade stor anslutning bland Sveriges kristna. För många unga människor blev motståndet mot apartheid det tydligaste uttrycket för ett kristet samhällsengagemang.³

Kyrkornas världsråd

Många impulser till samhällsengagemang nådde svensk kristenhet från Kyrkornas världsråd (KV, bildat 1948). Den inriktning som var vägledande under många år sammanfattades som ”det ansvariga samhället”. En av de centrala samhällsfrågor som togs upp i KV gällde Sydafrika (se ovan) vilket dock vållade svåra och långa debatter inom rådet innan en gemensam hållning skapats. Sveriges Olle Dahlén var en nyckelperson även i detta sammanhang. KV var dock en organisation långt från den vanlige församlingsmedlemmen. Tänkande och ställningstaganden måste därför förmedlas av engagerade personer med auktoritet inom sina respektive kyrkor.⁴ Några sådana personer har redan nämnts. En mycket viktig förmedlare var Anne-Marie Thunberg (mer om henne nedan), en annan Jonas Jonson (som haft flera strategiskt viktiga uppgifter inom Svenska Kyrkan och internationellt), en tredje Olle Engström, bland annat rektor för Svenska Missionsförbundets teologiska seminarium 1962-1985, ledamot av kyrka-stat-utredningen och efter pensioneringen också medlem i Folkpartiets styrelse.

Att tänkande från KV och andra internationella ekumeniska organ kom att nå både djupt och brett i svensk kristenhet beror delvis på sådana inflytelserika personer som just nämnts. Men att det fanns en aktiv och kvalificerad press bidrog också. Vår Kyrka (inte minst med Carl Gustaf Boëthius som profilerad re-

daktör), Svensk Veckotidning och Veckoposten hade alla stort läsvärde. Kultur- och debattidskrifterna Vår Lösen (se även nedan) och Kristet Forum erbjöd kvalificerat material och debatt. Dagstidningen Dagen (pingströrelsen) hade ofta kritiska eller motsatta synpunkter i politiska och teologiska frågor, men även dessa bidrog till att hålla intresset uppe.

”De väckte debatt och häftiga genmälen från såväl vänster som höger”

På sommaren 1968 hölls KV generalförsamling i Uppsala. Det mötet fick stor uppmärksamhet i Sveriges kristenhet. Många – inte minst unga – människor engagerades i förberedelser och genomförande och fick livsavgörande intryck. Mötet präglades av två särskilda omständigheter. Den ena var att Martin Luther King, som skulle hållit ett anförande i mötet, hade mördats i april samma år. Hans ickevålds-budskap fick särskild uppmärksamhet i mötet (vilket pekade fram mot 1983, se nedan). Den andra var att ungdomsdelegater till mötet energiskt och högröstat krävde stöd till befrielseörelser och kombinerade detta med en stark kapitalismkritik. På så sätt märktes också inom KV det särskilda året 1968.

Befrielseologi och marxism

En av dem som ”stack upp” under KV-mötet 1968 var den unge lundateologen Per Frostin. Han blev redan som doktorand utmanad av problemet hur man teologiskt skulle hantera den fattigdom och det förtryck som han själv hade mött bland annat i Latinamerika och i Tanzania. Med en doktorsexamen i dogmatik (1970) i bagaget skrev Frostin utförligt om befrielseologin, som utformats av framför allt katolska teologer (Gutiérrez, Boff m fl) och som gjorde stort bruk av Karl Marx teoribildning. Tillsammans med en relativt liten krets av kolleger (bland dem Martin Lind, senare biskop i Linköping) introducerade han befrielseo-

login i Sverige. Frostin och de övriga hävdade, både i vetenskapliga texter och i mer agitatoriska sådana, att ett närmande mellan marxism och kristendom inte bara vore möjligt utan högst naturligt.⁵

Det är svårt att veta vilket genomslag sådana tankar fick. De väckte debatt och häftiga genmälen från såväl vänster som höger. Åtskilliga bli-

vande präster läste befrielseologisk litteratur i sin utbildning (Frostin

blev professor i systematisk teologi i Lund, ett par år före sin död 1992, då endast 49 år gammal). Under några år var dessa tankar starka men inte allenarådande inom den kristna studentrörelsen, KRISS. Det fanns också en förening, Kristna för socialism, som verkade i denna tradition och i viss symbios med VPK, med författaren Greta Hofsten som drivande kraft. Föreningen gav under ett par år ut en tidskrift *Nålsögat* som dock hade mycket begränsad spridning.

1983: ett märkvärdigt år

Under 1980-talets första år hade spänningen mellan de kärnvapenrustade militärallianserna (Nato och Warszawapakten) vuxit: hotelser utväxlades, truppörelser ägde rum och Nato placerade ut kärnvapen i Europa.

Mot bakgrund av detta läge initierade kyrkorna i Sverige en namninsamling, mot kärnvapen och för att fredsfostran skulle bli en del av skolans uppgift. Denna resulterade i över en miljon, närmare bestämt 1 057 780, namnunderskrifter.

Den hotfulla situationen i världen utgjorde också bakgrund till den internationella fredskonferensen Life and Peace: Liv och Fred. Till denna hade ärkebiskop Olof Sundby, tillsammans med Missionsförbundet, inbjudit. Drivande i förarbetena var Olle Dahlén, Evert Svensson (Broderskapsrörelsens ordförande) samt Jan-Erik Wikström. Den senare var en utomordentligt driftig organisatör, vilket togs till vara i många andra

ekumeniska och kyrkliga sammanhang. (Han var också politiker FP och 1976-1982 utbildningsminister). Ledare och representanter för kyrkor i 62 länder kom till Uppsala i april. Konferensen utformade ett *Budskap* som starkt betonade sambandet mellan fred och rättvisa, och krävde nedrustning, i synnerhet ”av de ödesdigra kärnvapnen”. I samband med konferensen ordnades bland annat ett stort ungdomsmöte i Blå Hallen, Stockholm, och en stor procession från ”öster, väster, norr och söder” till Sergels torg, med cirka 10 000 deltagare. Ett konkret resultat var skapandet av Life & Peace Institute, som allt sedan dess arbetat med fredsbyggande forskning, praktisk konfliktlösning och ickevåld.

Senare under året anordnades ett ekumeniskt riksmöte i Jönköping, J83, med ca 2 000 deltagare. Budskapet från Liv och Fred stod i centrum, diskuterades i grupper och antogs. Många personliga och kollektiva åtaganden för fred och rättvisa gjordes vid detta tillfälle. Den tydliga viljeinriktningen fick bland annat till följd att en fredskommitté bildades inom Svenska Ekumeniska Nämnden (Samma år beslöt KV om ett nytt program för Fred, Rättvisa och Skapelsens Integritet, JPIC),

Kristna Fredsrörelsen spelade en aktiv roll för flera av de nämnda mötena. Det gällde även när det under hösten 1983 ordnades en stor civil olydnadsaktion mot kärnvapen, med blockader framför fyra kärnvapenbärande länders ambassader. I ett pressmeddelande uttalade kyrkledarna sitt ”stöd till de idéer som ligger bakom aktionen”. 244 personer häktades.

Rustningsläget var dock inte det enda problem som påkallade kyrkornas engagemang. Under budgetberedningen på hösten 1983 hade regeringen Palme föreslagit att 1-procentmålet för biståndet skulle överges. Detta hade ju under lång tid varit en hjärtefråga för kyrkorna i Sverige (se ovan). Motkampanjen engagerade många och fördes på flera olika plan. Med den ekumeniska u-veckan som

plattform producerades bland annat en argumentationshandledning och förslag till aktiviteter och gudstjänster. Då diskussion av propositionen ägde rum i Riksdagen samlades en skara, inklusive flera kyrkoledare, till vaka och fasta på Mynttorget, med

facklor och marschaller i decembermörkret, under nästan tre dagar. Fastan avslutades med nattvardsgudstjänst på torget.

Anne-Marie Thunberg

Anne-Marie Thunberg (1923-2005) var en framstående och enormt produktiv skribent och föreläsare: ett föredöme som kristen intellektuell. Hon ansvarade under 37 år (1961 – 1998) för kulturtidskriften *Vår Lösen*, och redigerade referat- och debattskriften *Social Debatt* inom sin befattning som socialsekreterare i Svenska Ekumeniska Nämnden (1952 – 1992). Dessa två var de i tiden längst utsträckta av Anne-Maries många uppdrag. Sigtunastiftelsen var en bas och hon fanns med i otaliga kommittéer och bokprojekt. Politiskt radikal från ungdomen medverkade hon, särskilt genom Broderskapsrörelsen, till idébildningen inom svensk politik. *Social debatt* blev en standardreferens inom socialpolitik och vård, men täckte också många andra ämnen. Hennes teologiska författarskap var betydande, men där nöjde hon sig med den akademiskt sett blygsamma titeln teol. lic. (men blev 1978 teologie hedersdoktor vid Lunds universitet). Som förmedlare och uttolkare, tillsammans med Lars Thunberg, av den ekumeniska rörelsens (särskilt KV) uppgift och teologi hade hon en nyckelroll; tydligast kanske i boken *Kyrka Revolution Struktur* (1966). Ett annat område där hon gjorde betydande insatser var media och kommunikation. Från mitten av

1970-talet inriktade hon sig även på kärnkraft och de långsiktiga ansvarsproblem som det radioaktiva avfallet ställer. Anne-Marie Thunberg arbetade trofast och ibland egensinnigt under mycket lång tid, men hade också förmågan att entusiasmera: hon mo-

”Rustningsläget var dock inte det enda problem som påkallade kyrkornas engagemang”

biliserade många för att engagera sig i analys och debatt. Ingen har betytt mer än hon för bredden och djupet i kristet samhällsengagemang under den aktuella perioden.⁶

Två egenskaper

De områden för samhällsengagemang som jag nu diskuterat har, med ett undantag, haft två egenskaper. Den första är de engagerat inte enbart intellektuella och debattörer, utan också kyrkoledningar och ett relativt stort antal församlingsmedlemmar. Den andra är att initiativ från kristet håll legat i framkant och varit väckande och pådrivande i samhället.

Det mest slående är att dessa frågor till sitt innehåll har varit genuint internationella och globala. Svensk kristenhet visar, under denna period, sitt samhällsansvar i första hand genom att tolka och låta sig utmanas av frågor som ligger utanför den svenska politiken i snäv mening. Nära 100 år av kristen mission har givetvis bidragit till denna internationalism.

Under samma period kom även andra stora samhällsfrågor kommit upp och engagerade kristna människor. *Miljöfrågorna* placerades på samhällets agenda under 1960-talets sista år. Kristna aktivister, teologer och ledare tog intryck och engagerade sig, teoretisk och praktiskt. Stefan Edman, biolog, folkbildare och författare, betydde mycket för många – och gör det fortfarande. *Vietnamkriget* påverkade starkt en kristen opinion. De förenade FNL-grupperna bildades 1967, och protesterna mot USA:s krig i Viet-

nam brukar ses som en del av ”vänstervågen”. De fick dock inte samma dominerande roll i kristna grupper som inom andra fora för protester och debatt. *Kärnkraften* blev en kontroversiell fråga med början 1973 och flera decennier framåt. Den fick (inte minst genom Anne-Marie Thunbergs egna och katalytiska insatser, se även nedan) bred behandling, innefattande många principiella aspekter som i den allmänna debatten inte betonats på samma tydliga sätt.

De nu nämnda frågorna har brett och djupt engagerat kristna i Sverige. Däremot har kristen opinion inte varit *väckande* i samma grad som i t ex u-hjälpen och Sydafrika. Den iakttagelsen, och några till, lockar mig att påstå att kristet samhällsengagemang ofta är lite trögt i starten, men visar sig grundligt och uthålligt när det väl kommer till stånd.⁷

Noter

1) En (något senkommen!) uppläxning av en förment vilsegången ”marxistisk” 68-vänster inom kyrkan är Johan Sundeen: *68-kyrkan. Svensk kristen vänsters möten med marxismen 1965-1989*. Bladh by Bladh, Stockholm 2017. Denna studies brister och förtjänster har jag utförligt behandlat i *Var inte rädd – en bok om hopp. Kristen Humanism 2018*, utgiven av Förbundet Kristen humanism 2017, sid 167-170.

2) Ulla Lindström, statsråd (S) 1955-1966 var drivande för biståndet och enprocentsmålet både i regeringen och i FN. Sedan finansministern motsatt sig en föreslagen höjning av biståndet avgick Lindström, och drev i stället frågan i riksdagen. ”Jag litade på folkpartisterna” sade hon i en radiointervju 1989 och nämnde några av de frikyrkliga/frisinnade vid namn.

3) En grundlig redogörelse för kyrkorna och apartheid finns i Rune Forsbeck: ”Gör

Det bör slutligen än en gång noteras att det ekumeniska samarbetet, i Sverige liksom genom Kyrkornas världsråd, hade en avgörande betydelse och genomfördes i en atmosfär av generositet och tillit.⁸

”Det mest slående är att dessa frågor till sitt innehåll har varit genuint internationella och globala”

Kyrkans ”vänstervridning” bör kommenteras än en gång. När jag betraktar det politiska landskapet i dag syns att det förflyttat sig ett ganska långt stycke högerut, i förhållande till den period som den här artikeln handlar om. Frågor som då var ”mainstream” framstår i dag som ”vänster”, och några av dem har blivit hemlösa i partipolitiken. Det är tänkvärt att de som tydligast bar upp samhällsengagemanget antingen var (frikyrkliga) folkpartister⁹ eller social-

demokrater av den pragmatiska sorten (det var snarare Evert Svensson, Broderskapsrörelsens ordförande 1968-1986, än Karl Marx som angav tonen). Under senare delen av perioden tillkom pingstvännen med flera inom KDS (under Alf Svenssons ledarskap, från 1973). Extremister – både till ”vänster” och ”höger” – går att hitta men någon större betydelse hade de inte. För det kristna samhällsengagemanget var 1983 märkesår och höjdpunkt, inte 1968.

Var det bättre förr? Den frågan vill jag inte svara på. Men om vi tar till oss och reflekterar över hur det var förr, kan det bli bättre nu.

LARS INGELSTAM

Professor emeritus i Teknik och social förändring

ni då inte åtskillnad...?” Nielsen & Norén, 2007. Efter initiativ från kristna och andra (totalt 17) organisationer skapades programmet Fredsövervakning i Sydafrika (PEMSA), som sände totalt 66 fredsovervakare till Sydafrika under 1994, året för de första fria valen i landet. PEMSAs blev en förebild för det ekumeniska följeslagarprogrammet (i samarbete med Kyrkornas Världsråd) EAPPI (i Sverige SEAPPI) som startade 2002 och fortfarande pågår.

4) Under den period som avses var enbart Svenska Kyrkan och Svenska Missionsförbundet medlemmar i Kyrkornas världsråd. Baptistsamfundet följde arbetet men KV och dess ekumeniska teologi var en känslig fråga inom ”baptistfamiljen”.

5) Uttrycken blev ibland ideologiskt hårt skruvade, och jag misstänker att flera av dem senare kan tänka ”Gud må förlåta mig somliga rader” (Ferlin).

6) En fyllig framställning av Thunbergs liv och produktion finns i Sjöström, Lennart (red) *Anne-Marie Thunberg – Samhälls- och kulturdebatt under 1900-talets andra hälft*, (Stiftelsen Sverige och kristen tro 23) Skellefteå: Artos, 2015.

7) Jag använde i ett föredrag på 1970-talet ordet ”släpvnasteologi”. Det borde jag kanske inte ha gjort: det uppfattades av några som respektlöst.

8) Olof Sundby spelar en avgörande roll under hela perioden. Han drevs av en uttrycklig önskan att Svenska kyrkan skulle vara en ekumenisk brokyrka i den anda Nathan Söderblom verkade.

9) De betecknade sig gärna, åtminstone i informella sammanhang, som ”borgerlig vänster”. Någon sådan är svår att hitta i dag.

